

POMEN NACIONALNEGA VPRAŠANJA ZA OBOROŽENE SILE NA SLOVENSKEM

THE IMPORTANCE OF THE ISSUE OF NATIONALITY FOR THE ARMED FORCES IN SLOVENIA

Povzetek

Nacionalno vprašanje je eden pomembnejših elementov, ki vpliva na učinkovitost in uspeh vojaške organizacije. Poznamo številne zgodovinske primere, ko je imel nacionalni dejavnik pomemben vpliv na bojno motivacijo in učinkovitost vojske v spopadu. Tudi vojna za Slovenijo leta 1991 je pokazala vpliv dejavnika narodne pripadnosti za bojna dogajanja. Narodna heterogenost Jugoslovanske ljudske armade je njeno bojno pripravljenost zmanjševala in številne pripadnike vodila v prebežništvo ter neposlušnost. Po drugi strani pa je bila prednost slovenskih oboroženih sil v spopadu prav v nacionalni homogenosti enot. Slovenci so z osamosvojitvijo dobili svojo nacionalno državo. Posledično je pomen pripadnosti slovenskih vojakov Teritorialni obrambi dobil novo vsebino, ki je temeljila na pripadnosti naciji in nacionalni, demokratično urejeni državi. Izpeljava osamosvojitve Slovenije in pripravljenost braniti jo tudi z orožjem brez podpore mednarodne javnosti sta bili za armadni jugoslovanski vrh presenečenje, saj so bili generali prepričani v nevojaški značaj ekonomsko najbolj uspešnega naroda v skupni državi. Čeprav so se spopadi končali v desetih dneh, pa so slovenske oborožene sile razbile mit o slovenskem nevojaškem značaju in servilni ponižnosti Slovencev.

VALERIJA BERNIK

Višja vojaška uslužbenka XIII. razreda dr. Valerija Bernik je vodja skupine za vojaško-zgodovinske študije Vojaškega muzeja Slovenske vojske. Raziskovalno se ukvarja s slovensko osamosvojitveno vojno, z didaktiko vojaške zgodovine, z uporabo orožij za množično uničevanje v zgodovini, s problematiko zgodovine vključevanja žensk v vojskovanje.

Ključne besede

Nacionalno vprašanje, oborožene sile, vojna za Slovenijo

Key words

Issue of nationality, armed forces, war for Slovenia

Abstract

The issue of nationality is one of the important elements that impacts the effectiveness and success of a military organisation. Numerous cases are known from history when nationality greatly influenced combat motivation and combat efficiency. The War for Slovenia in 1991 also demonstrated how ethnicity impacts combat activities. Due to ethnic heterogeneity of the YPA, its combat readiness was reduced, which led many of its members into disobedience and desertion. However, the advantage of the Slovenian armed forces in combat was indeed ethnic homogeneity of their units. By gaining independence, the Slovenes proclaimed their own national state. Thus, the importance of participation of the Slovenian soldiers in the Territorial Defence Forces was redefined. It was now based on the affiliation to the nation and to the national, democratic state. The proclamation of independence and Slovenia's willingness to defend it with weapons without support of the international community shocked the YPA's leaders. The generals found the non-military character of the Slovenes, the most successful nation in terms of economy in Yugoslavia, indisputable. Although the armed conflicts ended after 10 days, the Slovenian armed forces managed to dispel the myth about the Slovenian non-military character and servility of the Slovenes.

Uvod

Vodilo prispevka je predstaviti razvoj slovenskega narodnega in nacionalnega vprašanja v 19. in 20. stoletju ter njegov vpliv na dogajanje v vojni za Slovenijo leta 1991. V prvem delu bomo osvetlili slovensko oblikovanje narodne in nacionalne pripadnosti. V drugem delu nas bo zanimalo, kako se je slovensko nacionalno vprašanje odražalo v vojskah, ki so delovale na slovenskem ozemlju. V tretjem delu bomo obravnavali nacionalno reprezentativnost Jugoslovanske ljudske armade (v nadaljevanju JLA). V četrtem delu pa nas bo zanimalo, kako se je nacionalna pripadnost odrazila v slovenski vojni leta 1991.

Slovensko narodno in nacionalno vprašanje

Slovenci so se kot narod izoblikovali v 19. stoletju, ko so svoje narodne oziroma nacionalne težnje izrazili v programu Matije Majarja z naslovom Zedinjena Slovenija. Politična stvarnost, v kateri so tedaj živeli, pa ni bila naklonjena oblikovanju slovenske državnosti, zato se je Slovincem šele v 20. stoletju uspelo preoblikovati v nacijo in pridobiti tudi svojo lastno državo. V smislu oblikovanja slovenske nacionalne države je bilo pomembno obdobje po drugi svetovni vojni, ko se je Slovenija prvič tudi pojavila na političnem zemljevidu Evrope, in sicer še v okviru federalne Jugoslavije, pa vendarle z vsemi atributi državnosti: pridobila je republiške meje, ki jih brez soglasja republike Slovenije ni bilo mogoče spreminjati, republiški grb, zastavo, himno in svojo zakonodajo (v primeru konflikta med zveznim zakonom in republiškim zakonom je do odločitve Ustavnega sodišča Jugoslavije praviloma veljal republiški zakon) (Kristan, 2016, str. 277). Slovensko narodnoosvobodilno gibanje je bilo v smislu zagotavljanja slovenske državnosti uspešno, saj je vzpostavilo oblast slovenske republike v okviru federativno organizirane jugoslovanske države (Čepič, 2011, str. 23). Slovenija je imela v jugoslovanski federaciji precej široke pristojnosti nad svojim ozemljem, kar je bilo zlasti zagotovljeno z ustavo leta 1974. Pa vendarle Slovenija popolne suverenosti nad svojim teritorijem ni imela, saj na primer ni imela lastne vojske, čeprav je Teritorialno obrambo Socialistične republike Slovenije, ki je nastala leta 1968, pojmovala kot tako. Kot federalna država Slovenija tudi ni imela popolnega političnega nadzora in je bila podrejena centralizacijskim silam skupne države na političnem in upravno-obrambnem področju. Zaradi svoje številčne majhnosti so Slovenci svoje nacionalno vprašanje v 20. stoletju reševali v okviru Jugoslavije, ki jim je po letu 1918 omogočala narodno preživetje, po drugi strani pa je prehod iz avstro-ogrskih državnih okvirov v jugoslovanske pomenil tudi veliko ekonomsko nazadovanje. Prav ekonomski položaj je bil eden temeljnih vzrokov za nezadovoljstvo Slovencev tudi v socialistični Jugoslaviji.

Identiteta slovenskega naroda se je izoblikovala na enotnem ozemlju, ki je bilo kot tako izoblikovano šele po drugi svetovni vojni, na skupnem jeziku, kulturi, religijski pripadnosti in vrednotah. Vrednote so družile Slovence in jih hkrati tudi ločevale od vrednot drugih jugoslovanskih narodov. Slovenci sov 80. letih 20. stoletja verjeli, da bi Slovenija lahko postala »druga Švica«, če bi se le rešila okovov jugoslovanskega komunističnega režima. Zanimiv je opis, ki ga je nemški novinar Georg Reijßmüller podal v časopisu Frankfurter Allgemeine Zeitung 16. aprila 1991, da bi predstavil bralcem, zakaj se je Slovenija odločila za odcepitev od Jugoslavije: *»Slovenci so marljivi, varčni, urejeni in pošteni. Od vseh jugoslovanskih narodov so Slovenci najbolj razviti, tudi kar se tiče ravnanja z denarjem ... Prav tako so se Slovenci podredili komunizmu, ker je v njihovi naravi,*

da niso bojevitni in revolucionarni. To dejstvo tudi izhaja iz dolge zgodovine hlapčevstva in podrejanja višjim silam. Drugi razlog podrejanja je, da je slovenski narod večinoma katoliški in vsi obiskujejo cerkve, kar spodbuja hlapčevsko držo. Slovenija je vedno imela najbolj razvito industrijo in podjetja, a so jim vlade v Beogradu prepovedale širjenje, tako da jim ta podjetja niso veliko koristila. Slovence v Jugoslaviji iz teh in drugih razlogov lahko imenujemo »naši Nemci.« (Šuligoj, 2015, str. 63).

Jezik je bil pomemben dejavnik oblikovanja slovenskega naroda. Ljudje, ki govorijo isti jezik, so močno medsebojno povezani in se prek jezika oblikuje komunikacijska skupnost. Jezik je tako omogočal minimalizacijo razlik znotraj slovenskega naroda in povečanje razlik v odnosu do drugih oziroma sosednjih narodov (Južnič, 1993, str. 281).

Velik premik v oblikovanju slovenske državnosti je pomenil sprejem ustavnih dopolnil k slovenski ustavi 27. septembra 1989 kljub grožnjam jugoslovanskih zveznih oblasti. S temi dopolnili je bila zagotovljena brezpogojna pravica Slovenije do samoodločbe, vključno z odcepitvijo, kar je Slovenija uresničila dve leti pozneje (Čepič, 2011, str. 29).

Nacionalno vprašanje in vojaštvo

Slovenska vojaška izkušnja iz 19. in 20. stoletja kaže na to, kako pomemben vidik je nacionalno vprašanje igralo v armadah, ki so v preteklosti delovale na slovenskem ozemlju. Zaradi nacionalnega vprašanja so v 20. stoletju razpadle velike armade, v katere so bili vključeni Slovenci: najprej leta 1918 avstro-ogrsko, pozneje pa še kraljeva jugoslovanska vojska in JLA. Avstro-ogrsko je svojo vojsko utemeljevala na monarhični državljanski zavesti, ki pa je v obdobju prve svetovne vojne odpovedala in se umaknila zavesti pripadnostim posameznim narodom monarhije. Čeprav je vojaški aparat v zadnjih dveh letih svetovne vojne poskušal formirati novo avstrijsko državljansko zavest, pa je bil pri tem neuspešen, saj so številni vojaki avstrijsko enačili z nemškim, kar je zlasti za negermanske narode pomenilo nesprejemljivost skupne identitetne pripadnosti.

V avstro-ogrski armadi je vojaški vrh ugotovil, da večja nacionalna enotnost vojaške enote zagotavlja tudi večjo bojno moč na bojišču. Avstrijske vojaške oblasti so v času prve svetovne vojne na primer ugotavljale, da se polki z večinsko slovenskim moštvom veliko bolj zagrizeno bojujejo na soški fronti kot pa na drugih bojiščih (Jalušič, 1995, str. 663). Monarhija pa problema patriotizma, ki bi temeljil na drugačnih osnovah, kot so bile nacionalne, vendarle ni rešila, saj je prej razpadla. V armadi monarhije se je to leta 1918 odrazilo predvsem z množičnim dezerterstvom in njegovimi spremnimi pojavi (Jalušič, 1995, str. 667), kar je vse vodilo v odločilno pešanje vojaške moči.

Pristop kraljeve jugoslovanske vojske k utemeljevanju patriotizma je bil v marsičem radikalnejši od avstro-ogrškega. Da bi formirali en jugoslovanski narod iz treh plemen (Srbov, Hrvatov in Slovencev), sta bila v vojski uvedena načelo eksteritorialnega popolnjevanja enot ter enoten poveljevalni in pogovorni jezik, ki je bil srbski. Vojska je v tem smislu naredila enačaj med jugoslovanskim in srbskim, s čimer pa se najmanj Slovenci in Hrvati niso strinjali. V končni fazi kljub vsem poskusom pojugoslovanjanja moških nabornikov tudi kraljevini ni uspelo utemeljiti patriotizma na skupnih nacionalnih osnovah in je posledično njena vojska razpadla v aprilski vojni (Omerzu, 1995, str. 699). Generalpolkovnik Jaka Avšič, prvoborec in

narodni heroj, je analiziral vzroke za razpad starojugoslovanske vojske v začetku druge svetovne vojne in kot glavna navedel hegemonistično pozicijo srbskega naroda v tej vojski ter nespoštovanje enakopravnosti vseh narodov, ki so to vojsko sestavljali (Avšič, 1970, str. 1217).

Želja Slovencev po uveljavljanju slovenskega jezika v vojski je bila realizirana v partizanski vojski v času druge svetovne vojne, vendar je bila ob koncu vojne marginalizirana. Slovenski poveljevalni jezik se je začel konceptualno ponovno razvijati šele v Teritorialni obrambi po letu 1968, ki je delovala v republiških okvirih.

Jugoslovanska armada je kmalu po osvoboditvi postala podobna prej kritizirani starojugoslovanski vojski: edini poveljevalni in sporazumevalni jezik je bil srbohrvaški, slovenski rekruti so morali v vojašnice na jugu države, slovenski oficirji so službovali v drugih republikah (Omerzu, 1995, str. 695). Velik udarec za nacionalno samozavest Slovenije je bila ukinitve glavnega štaba slovenske partizanske vojske 18. maja 1945. Tako je izginila vsaka sled avtonomnega položaja slovenske partizanske vojske in slovenski jezik v vojaški rabi se je umaknil v pozabo (Guštin, 2011, str. 259).

Ustava iz leta 1946 sploh ni predpisovala uradnega jezika v državi, zato je v praksi vse bolj postajalo jasno, da srbohrvaščina dobiva značaj vsedržavnega jezika. Predvsem se je to kazalo v JLA, kjer je vse temeljilo na tem jeziku, ki naj bi pripomogel k večjemu poenotenju jugoslovanskih narodov. Pa vendarle tudi jugoslovanskim socialističnim oblastem ni uspelo jugoslovanizirati svojih državljanov. Jugoslovanska zavest je bila predvsem konstrukt intelektualnih elit, ki pa ni mobiliziral širših množic (Petritsch, 2011, str. 176).

Čeprav bi morala Jugoslavija skladno z ustavo uresničevati nacionalno osvoboditev narodov, njihovo neodvisnost in izpolnitev vseh njihovih nacionalnih pravic, pa je praksa onemogočala uveljavljanje federativnih načel v praksi. Veljalo je, da je bilo nacionalno vprašanje rešeno že s sklepi drugega zasedanja AVNOJ-a in z ustanovitvijo federacije. V praksi se je težilo k ustvarjanju jugoslovanskega socialističnega naroda in k uresničevanju teorije talilnega lonca. Temeljne vrednote JLA so bile bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov, socializem in samoupravljanje ter vodilna vloga zveze komunistov. Posebej so poudarjali nadnacionalni oziroma jugoslovanski značaj in poskušali zatirati pojave vsakršnih nacionalizmov. Leta 1968 je prišlo do nacionalnih nemirov na Kosovu, kjer se je JLA prvič po vojni srečala z možnostjo, da bo morala intervenirati v notranjih razmerah in morda streljati na ljudstvo (Repe, 2002, str. 199).

Hrvaška pomlad Maspok v letih od 1970 do 1972 je bilo gibanje, ki je prav tako vplivalo na dogajanje v JLA. Šlo je za prepričanje, da je hrvaški narod v podrejenem položaju v jugoslovanski federaciji in da je za izboljšanje položaja nujna demokratizacija (Prunk, 2006, str. 19). JLA je dogajanje označila kot »nacionalistično divjanje na Hrvaškem« ter začela čiščenje v svojih vrstah. V času najhujše zaostritve političnega obračuna je bila v povečani bojni pripravljenosti, iz njenih vrst pa so morali oditi nekateri hrvaški visoki oficirji in generali, ki so bili pozneje v 90. letih nosilci hrvaške državnosti (Marković, 2007, str. 35). V končni fazi sta bila že obstoj in možnost uporabe armade za zaustavitev množičnega nacionalnega gibanja dovolj, da so bile hrvaške zahteve utišanе. V konfliktu je namreč z uporabo armade grozil sam vrhovni poveljnik Tito. V teh dogodkih se je spet pokazalo, da bo JLA uporabljena tudi v policijske namene, če bi prišlo do ekscesnih dogodkov v državi (Jelušič, 1997, str. 143–144).

Ustava leta 1974 je povečala pristojnosti republik in v povezavi z veljavnim mednarodnopравnim redom omogočila celo enostranski izstop iz jugoslovanske federacije. Ta ustava je zagotavljala enakopravnost vseh

treh jezikov – poleg srbohrvaškega še slovenskega in makedonskega, srbohrvaščina pa je veljala za uradni jezik le v primeru poveljevanja (Ustava SFRJ, 1974). Za poveljevalni jezik je bil določen srbski ekavski jezik, ki je bil zapisan v latinici (Marković, 2007, str. 99). Pravilo enakopravnosti jezikov pa se v praksi delovanja JLA ni nikoli uveljavilo. Slovenci so uporabljali materni jezik le pri pogovorih med seboj. Nekateri starešine celo niso dopuščali zasebnih pogovorov v slovenščini ali branja slovenskih časopisov, ker jim je neznanje slovenskega jezika onemogočalo nadzor (Omerzu, 1995, str. 719).

Teritorialna obramba v Socialistični republiki Sloveniji je bila nekakšen nadomestek nacionalne vojske. Uvedeno je bilo poveljevanje v slovenskem jeziku, republika pa je skrbela za njeno financiranje, opremljanje ter urjenje (Guštin, 2011, str. 260). Jugoslavija je bila po dogajanju na Češkoslovaškem leta 1968 prisiljena v organizacijo in vzpostavitev teritorialnih obramb po republikah za boj z morebitnim agresorjem na zasedenem ozemlju. Armada pa je nezaupanje do teritorialnih obramb pokazala že leta 1981, ko je zaradi nacionalnih nemirov na Kosovu blokirala celotno oborožitev in opremo TO Kosova, štabom pa je bilo prepovedano kakršno koli aktiviranje enot. Prva razorožitev TO se je tako zgodila že leta 1981. Izpeljana je bila z razlago, da je kosovska TO sestavljena večinoma iz separatističnih sil. Armada je to leto spet posredovala v zatiranju nemirov in demonstracij v avtonomni pokrajini (Repe, 2002, str. 200).

Nacionalna reprezentativnost Jugoslovanske ljudske armade

Jugoslovanska armada naj bi bila branik jugoslovanskega bratstva in enotnosti. Hkrati pa je bila naloga armade obramba neodvisnosti in ozemelske nedotakljivosti države, po drugi strani pa tudi ustavnega reda. JLA je bila edino zagotovilo za to, da država ohrani enotnost in se še naprej razvija na temeljih socializma. Eden najbolj znanih Titovih sloganov je bil »ne dirajte mi armiju«, s čimer je zahteval, da je armada varna pred vsako kritiko (Lusa, 2012, 94, 95).

Težave z nacionalno reprezentativnostjo JLA so se kazale že kmalu po letu 1945. Upokojeni slovenski generalpolkovnik Jaka Avšič je leta 1970 v reviji Teorija in praksa kritično vrednotil reševanje nacionalnega vprašanja v JLA ter ugotovil, da nikjer v armadi, razen v teritorialnih enotah, ki niso smele usposabljati rezervistov, niso upoštevali večnacionalnih posebnosti. Prav patriotizem je opredelil kot elementarno gonilno moč, ki pripomore k volji za težke bojne napore. Predlagal je, da bi se armada bolj posvetila problematiki priznanja in upoštevanja jezikov. Tako bi zagotovili tudi večjo učinkovitost sistema splošne ljudske obrambe. Po njegovem mnenju so se v armadi še odražale »usedline preteklosti« ter zaostalost na jezikovnem področju, kar pa bi s poveljevanjem v narodnih jezikih lahko premostili. Tako bi okrepili patriotizem in bojno pripravljenost pripadnikov armade ter enakopravnost narodov. Tako bi morali oficirji in podoficirji kot profesionalci prevzeti breme učenja tujih jezikov, ne pa, da ga morajo nositi vojaški obvezniki oziroma bi morali biti poveljniki iste narodnosti, kot so njegovi borci v enoti (Avšič, 1970, str. 1215–1220).

V smislu zastopanosti narodov v JLA je bilo še najbolj evidentno, da je JLA kršila osnovno ustavno načelo enakopravnosti narodov in narodnosti. V načinu organiziranosti skupne vojske naj bi se to načelo med drugim udeleževalo tudi v sorazmernem deležu vojaških oficirjev glede na nacionalno sestavo celotne Jugoslavije. V obdobju takoj po vojni z nacionalno sestavo ni bilo težav, saj so bili oficirji rekrutirani iz vrst

partizanske vojske. Mladi oficirji so prihajali iz vojaških šol in akademij. Toda Slovenci se v te šole niso vpisovali tako številčno, da bi se lahko ohranil njihov delež v oficirskih vrstah sorazmerno z deležem slovenskega prebivalstva v Jugoslaviji (Omerzu, 1995). Ustava iz leta 1974 je določala, da morajo biti v oficirskem zboru vsi jugoslovanski narodi enako zastopani. Tako naj bi se preprečila prevlada najštevilčnejšega naroda med oficirji. Za oficirski krog je veljalo, da se je veliko pripadnikov v toku profesionalne socializacije asimiliralo v jugoslovansko narodnost. K temu so pripomogle tudi narodno mešane zakonske zveze, do katerih je prihajalo tudi zaradi selitev oficirjev po državi. Vprašanje podzastopanosti nekaterih narodov v oficirskih vrstah je postalo v 80. letih 20. stoletja zelo pereče (Marković, 2007, str. 99). Vojaške oblasti so opozarjale, da je premalo Slovencev zlasti med mlajšimi oficirji, da pa jih je dovolj v visokih činih in posledično so začeli tudi raziskovati razloge za manjše zanimanje za vojaški poklic v Sloveniji (Jelušič, 1997, str. 155).

Nezanimanje Slovencev za vojaški poklic je izhajalo predvsem iz odnosa JLA do slovenske nacionalne posebnosti in nespoštovanja slovenskega jezika v armadnih vrstah. V 80. letih so se začeli rušiti tabuji o prepovedanih temah in cilj kritike je v Sloveniji postala tudi JLA. Pojavile so se razlage, da je za premajhno število Slovencev med oficirji krivo tudi dejstvo, da ni republiške armade in vojaške akademije v Sloveniji (Lusa, 2012, str. 172). V ospredje so prihajale zahteve po spoštovanju enakopravnosti jezikov in pisav ter korekciji sistema eksteritorialnosti, po enonacionalnih enotah na nižjih ravneh – vsaj v četah. JLA je na te predloge odgovarjala, da gre za poskuse vzpostavljanja nacionalnih vojsk. Leta 1986 je tudi Janez Janša sprožil vprašanje uporabe jezika v JLA. Na podlagi izkušnje avstro-ogrske vojske je v prvi številki Problemov obudil idejo o narodnostno homogenih enotah. Zadeva pa je bila za druge dele države nesprejemljiva in je naletela na neodobranje (Lusa, 2012, str. 172).

Po drugi strani je Slovenija kot republika prispevala nesorazmerno velik delež v državni proračun (Slovenci so v osemdesetih letih predstavljali 8,2 odstotka jugoslovanskega prebivalstva, ustvarili pa so približno 16 oziroma 17 odstotkov bruto družbenega proizvoda) in velik delež tega proračuna je bil namenjen za JLA, kar je bilo za Slovence še posebno problematično (Prunk, 2006, str. 20). JLA je bila namreč povsem centralizirana, imela je lastno partijsko in mladinsko organizacijo, ločeno šolstvo, zdravstvo in sodstvo, pretežno ločeno vojaško industrijo, posebna pravila vedenja in posebne moralne norme (Omerzu, 1995).

Slovenci so v 80. letih v precejšnji meri čutili odpor do armade. Po eni strani so jih motili neracionalna poraba časa rekrutov na služenju vojaškega roka, primeri okrutnega drila, neprilagodljivost armade ter nesposobnost odzivati se na spremembe v družbi (Štrajn, 1988, str. 61). Posebnega smisla v obrambi domovine daleč stran od doma niso videli. Služenje vojaškega roka so jemali kot izgubo časa, kot nujno zlo ali nekaj, kar je pač treba odslužiti. Odpor do vojske je temeljil predvsem na prepričanju, da je čas za služenje vojaškega roka predolg in da ni smiselno služiti vojske v tujih krajih, do katerih niso gojili posebnih patriotskih čustev. Po slovenskih predsodkih, po katerih se civilizacija konča južno od Kolpe, so si kraje, kamor so bili poslani na služenje, predstavljali kot kulturno zaostal svet (Omerzu, 1995).

Težave z nerešenim narodnim vprašanjem so se v armadi odražali tudi v problematičnih dogodkih. Leta 1987 se je zgodil incident v paračinski vojašnici, tako imenovani paračinski masaker, v katerem je vojak na služenju vojaškega roka Azis Kelmendi ustrelil štiri vojake med spanjem, pet pa jih je ranil in na koncu sodil še sebi. Takoj po masakru je dogodek dobil izjemne medijske razsežnosti. Jugoslovansko vojaško vodstvo je dejanje komentiralo, da je albanski rekrut »streljal na Jugoslavijo« (Žerdin, str. 54, 55). 10.000 pogrebnikov za pokojnim srbskim vojakom pa je izrazilo prepričanje, da gre za napad na srbski narod. Številni drugi

komentarji so armado označevali kot nesposobno zagotoviti red in disciplino v lastnih vrstah. Posledično so bili Albanci in Slovenci v vojski še posebno nadzorovani in uvedeni so bili ukrepi za povečanje bojne pripravljenosti (Repe, 2002, str. 208).

Leta 1987 je prišlo tudi do reorganizacije armadnega ustroja mimo slovenskega republiškega vodstva. V Sloveniji so se formirali trije korpusi, ki so spadali pod 5. vojaško območje s poveljstvom v Zagrebu, s čimer je bil sedež višjega armadnega poveljstva prestavljen iz Ljubljane v Zagreb. Republiški štab TO ni bil več pod neposredno pristojnostjo Republike Slovenije, ker je bil podrejen Vrhovnemu vojaškemu poveljstvu v Beogradu. Slovenska politika ni bila vključena v reorganizacijo, pa tudi ni protestirala ob ukinjanju Šole za rezervne oficirje pehote v Šentvidu (Lovšin, 2001, str. 17).

V 80. letih se je JLA vse bolj politično angažirala in afirmirala. To je bilo mogoče opaziti kot posledico prebujanja srbskega nacionalizma, ki si je prav JLA izbral za oporo in zaščitnico naroda pod krinko zaščite in ohranitve Jugoslavije. JLA se zaradi svoje vedno večje ideološke spolitiziranosti, svoje obsežnosti in finančne potratnosti ob koncu hladne vojne oziroma ob razpadu socialističnih političnih sistemov novim razmeram ni hotela prilagoditi. Začela je izgubljati obeležje nadnacionalne oziroma ljudske vojske in se vse bolj oblikovala v notranje varnostne sile. Imela je vedno večjo vlogo pri političnih odločitvah, pri katerih se je zavzemala za ohranitev socializma v interesu srbskega naroda. Postajala je vse manj ljudska in vse bolj orodje enega naroda za doseganje njegovih političnih ciljev. Nekateri predstavniki vojaškega vrha so govorili o armadi kot o edini sili, ki lahko obdrži Jugoslavijo skupaj (Jelušič, 1997, str. 147).

V Sloveniji so bile kritike JLA vse bolj ostre, odnosi med JLA in slovenskimi oblastmi pa vse bolj napeti. Šlo je za zavračanje vojaške parade v Beogradu, s katero naj bi proslavili 30. obletnico zmage nad nacifašizmom. V Sloveniji so to idejo označili kot nepotrebno demonstracijo sile in razmetavanje denarja. Nekateri časopisi so začeli razkrivati sramotno trgovanje JLA s tretjim svetom, kamor so visoki oficirji prodajali jugoslovansko orožje in vojaško opremo. Spor med JLA in Slovenijo se je leta 1988 zaostril predvsem s člankom Admiral sredi lakote, v katerem je bil razkrit vojaški sporazum, po katerem naj bi Jugoslavija Etiopiji dobavljala orožje. V Sloveniji so se pojavile zahteve po modernizaciji JLA, po njenem nevmešavanju v politično življenje, po radikalnem zmanjšanju sredstev za JLA ter uvedbi nacionalno homogenih enot, poveljevanju v jezikih narodov ter civilnem služenju vojaškega roka. V Sloveniji so mediji ocenjevali, da je sistem v armadi stalinističen (Repe, 2002, str. 212–213). Prav tako so v medije prišle informacije o izkoriščanju položaja, ko so vojaki v Lovranu pri Opatiji admiralu Mamuli gradili razkošno vilo. Pojavili so se članki, v katerih so avtorji izpostavljali primere okrutnega drila v armadi, načrte nadzvočnega letala, ki naj bi ga izdelala JLA, nespoštovanje človekove osebnosti, gladovno stavko pripadnikov Mednarodne radikalne stranke v znak podpore obsojenim pripadnikom Jehovih prič, ki so zavrnilo urjenje v JLA, pisalo se je o alkoholizmu in korupciji med oficirji itn. (Lusa, 2012, str. 170–179). JLA je vse to dogajanje v Sloveniji označila kot kontrarevolucijo, specialno vojno in kot napad na armado. Armadni vrh je ocenjeval, da je v Sloveniji tudi del političnega vodstva protiarmadno usmerjen. Zaradi naraščanja konfliktov med JLA in slovenskim političnim vodstvom so se vpletli tudi upokojeni slovenski generali, da bi vplivali na umiritev konfliktnih razmer, vendar jih je imelo armadno vodstvo za preveč proslovensko usmerjene in je stike z njimi opustilo (Repe, 2002, 207).

Razkol Slovencev z JLA se je še povečal s procesom proti četverici, ki je potekal pred vojaškim sodiščem in se je za JLA spremenil v pravi polom. Slovenci so bili ogorčeni, ker je proces potekal za zaprtimi vrati in

v srbohrvaščini. Dogajanje v zvezi z aretacijami in procesom je bilo še pol leta osrednja točka slovenskih medijev in v ospredju so bile kritike ravnanja JLA (Repe, 2002, str. 222).

V drugi polovici 80. let so polemike med Slovenijo in armado vplivale tudi na položaj slovenskih rekrutov. Armadni vrh se je namreč odločil, da bo okrepil ideološki nadzor v enotah, saj naj bi po njegovem v Jugoslaviji potekala specialna vojna, povezana s sovražno emigracijo. Iz enot JLA so prihajale vesti, da slovenskim vojakom prepovedujejo medsebojno druženje in branje časnika Delo, da jih šikanirajo ter jim prepovedujejo uporabo slovenskega jezika. Za mlade Slovence je zaradi pritiskov postalo služenje vojaškega roka prava mora in nekateri so se mu poskušali izogniti tako, da so si izmišljali domiselne metode, da so bili, predvsem zaradi zdravstvenih vzrokov, odpuščeni iz vojske. Slovenci so bili v vojski strogo nadzorovani, omejevali so jim dostop do tiska v slovenskem jeziku, pogostejši pa so postajali tudi sodni procesi proti njim (Repe, 2002, str. 209). 1988 je republiška konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) izdala serijo navodil za vojake. V njih so poudarili, da ustava in zakoni zagotavljajo uporabo maternega jezika v vseh primerih, razen za povelja in vojaško urjenje; da je vsaka zahteva po uporabi skupnega jezika v drugih primerih ali prepoved branja slovenskih časopisov in revij v vojašnicah kaznivo dejanje (Lusa, 2012, str. 182–184).

Nacionalni dejavnik v slovenski osamosvojitveni vojni

Načrt za posredovanje JLA v Sloveniji je pripravil generalštab. Po njegovih predvidevanjih naj bi vojska v Sloveniji ne naletela na oborožen odpor, akcijo naj bi izpeljala brez žrtev in z uporabo manjših enot. Glavni del akcije je padel na 5. vojaško območje in na 13. korpus s sedežem na Reki. Enote JLA so imele hrane in bojnih potrebščin za dva dni. Enote tudi sprva niso imele posebnih podpornih sredstev. Slovensko vodstvo se je odločilo za odpor, kar je bilo precejšnje presenečenje za armadni vrh, ki je verjel v nevojaški značaj slovenskega naroda (Repe, 2002, str. 286).

V vojni leta 1991 na Slovenskem se je pokazal izrazit pomen nacionalnega dejavnika za motiviranost in bojno delovanje oboroženih sil. Na eni strani so bile slovenske oborožene sile (milica in TO) nacionalno homogene, na drugi strani pa je bila narodnostno pisana zvezna armada, ki je bila zasnovana kot obrambna vojska jugoslovanske federacije in ko je prenehala izpolnjevati to funkcijo, je posledično tudi razpadla. Značilnost vojne v Sloveniji je tudi, da so se spopadali ljudje, ki so nekoč večinoma služili v isti vojski. Veliko jih je tudi verjelo, da v spopadu nihče ne bo šel do konca in bo mogoče situacijo rešiti z dogovori ter nenasilnimi sredstvi. Na obeh straneh so obstajali tudi posamezniki, ki so se le težko spoprijemali s političnimi dogovori ali s sklenjenimi premirji ter so si želeli več bojnega delovanja (Repe, 2002, str. 293).

V času vojne za Slovenijo je JLA v obkoljenih vojašnicah hitro ugotovila, da je za njeno delovanje nujna podpora ljudstva. Poleg nacionalne homogenosti Slovenije je bil to tudi eden izmed vzrokov, da v Sloveniji druga faza operacije – to je popolna okupacija odcepljene republike – nikoli ni bila izpeljana. Pasivni odpor do vojne je bil močan zlasti med njenimi naborniki slovenske, hrvaške, makedonske in albanske narodnosti. Kriza legitimnosti, s katero so se spoprijeli tako obvezniški vojaki kot njihovi starešine, je v pomanjkanju informacij in motivacije za boj povzročila kadrovskega razpad zvezne armade. Množične predaje in pobegi vojakov so povsem onespobili udarno moč enot, ki naj bi izpeljale poseg, čeprav se je dezertstvo iz JLA

v stanju povišane bojne pripravljenosti štelo za hudo kaznivo dejanje. Za samovoljno odstranitev in beg iz oboroženih sil je bila po kazenskem zakonu možna zaporna kazen od 30 dni do največ 5 let.

Zaradi svoje neprilagodljivosti na politične, ekonomske in kulturne spremembe se je JLA odtujila lastnemu ljudstvu in izgubila legitimen status integracijskega dejavnika jugoslovanskih narodov, dokončno pa jo je pokopalo, ko se je obrnila proti lastnemu ljudstvu, s čimer je poteptala vse svoje ideološke in moralne temelje.

Glavni razlog za razpad JLA je prav nacionalni dejavnik, ki je vodil vojake in starešine nesrbske narodnosti v prebežništvo. Na neki način se je ponovila zgodba iz leta 1941, ko se je kraljevi jugoslovanski vojski zgodilo, da se na primer mobilizirani rezervisti iz Hrvaške v pretežnem številu niso odzvali pozivom za odhod v svoje vojaške enote, mnogi pa so jih zapustili ob prvi priložnosti, prav zaradi nerešenega nacionalnega vprašanja v vojski in na državni ravni (Avšič, 1970, str. 1214). Vojaška organizacija se je iz ljudske vojske spremenila v notranjo policijsko silo. Med pripadniki vojaške profesionalne elite je bilo mogoče zaznati ambivalentnost vlog ter zbežanost nekaterih. Bili so razpeti med službo, nacionalno pripadnostjo, praviloma nacionalno mešano družino, socialno in profesionalno promocijo. Nekateri med njimi so zapuščali JLA, ker niso zdržali njenih asimilacijskih pritiskov. V instituciji, ki jih je izobrazila in jim zagotavljala življenjsko eksistenco, napredovanje in družbeni ugled, so postali tujci. Mnogi od njih so stopili v vojske držav naslednic razpadle Jugoslavije.

Sklep

Nacionalno vprašanje se je v 20. stoletju na Slovenskem odrazilo kot eno temeljnih gibal zgodovine. Tako je ključno vplivalo tudi na razmere v vojskah, v katere so bili večinsko vključeni Slovenci. V času prve svetovne vojne so avstrijske oblasti ugotavljale, da se polki, sestavljeni iz večinsko slovenskega moštva, najbolj zavzeto borijo na soški fronti, ker so prepričani, da branijo slovensko zemljo pred italijanskimi napadalci. V vojski Kraljevine Jugoslavije in v vojski socialistične Jugoslavije so Slovenci ohranili slovensko narodno zavest in se niso jugoslovanizirali, kakor se niso avstrijanizirali v času »črno-žolte« monarhije. Želje Slovencev po uveljavljanju slovenskega jezika v jugoslovanskih časih večinoma niso bile uslišane (deloma so bile uresničene z nastankom TO), kar je med drugim zniževalo zanimanje Slovencev za vojaški poklic. V vojni leta 1991 pa so Slovenci presenetili armadni vrh in z oboroženim odporom odgovorili na vojaško akcijo JLA. Pomen nacionalnega dejavnika za bojno sposobnost vojske se je pokazal za odločujočega, saj so JLA zapuščali vojaki nesrbske narodnosti in s tem bistveno zmanjšali njeno bojno moč. Na drugi strani pa so bile slovenske oborožene sile nacionalno homogene in visoko motivirane za obrambo lastnega ozemlja.

Literatura

- Avšič, Jaka, 1970. Nekatera odprta vprašanja vseljudske obrambe. Teorija in praksa. Revija za družbena vprašanja, št. 8/9, str. 1211–1220.
- Južnič, Stane, 1993. Identiteta. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Šuligoj, Rok, 2015. Vloga diplomatov in tujih množičnih medijev pri osamosvojitvi in priznanju Republike Slovenije. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Omerzu, Mojca, 1995. Od ljudske vojske do okupatorske armade. Borec, št. 542–543, str. 694–721.
- Jalušič, Vlasta, 1995. Vojaki in njihova armada. Borec, št. 542–543, str. 649–675.
- Marković, Zvezdan, 2007. Jugoslovanska ljudska armada (1945–1991). Ljubljana: Založba Defensor.
- Guštin, Damijan, 2011. Oborožene sile Republike Slovenije v prelomnem trenutku: nacionalna obramba – dosežek samostojne slovenske države? Osamosvojitve 1991: država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih, Historia 20. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, str. 253–264.
- Gazdić, Sašo, 1995. Vojaški podsistem in enotnost slovenske družbe. Borec, št. 542–543, str. 722–758.
- Prunk, Janko, 2006. Slovenska državna osamosvojitve junija 1991 v kontekstu slovenske narodne zgodovine 20. stoletja. Petnajstletnica osamosvojitve Slovenije. Seminar za učitelje – zbornik referatov. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 13–21.
- Žerdin, Ali, 1988. Momci, skraćenje ... Problemi, Eseji, št. 4, str. 54–58.
- Štrajn, Darko, 1988. Od Kroštadta do Paračina. Problemi, Eseji, št. 4, str. 59–63.
- Čepič, Zdenko, 2011. Slovenija, moja država: država in državnost v mislih in dejanjih slovenske politike. Osamosvojitve 1991: država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, str. 5–38.
- Petritsch, Wolfgang, 2011. Sloweniens Unabhängigkeit aus der Ferne beobachtet. Opazovanje slovenske neodvisnosti iz daljave. V »... le sosed bo mejak!« »... nur Nachbar mehr fortan!«, Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Hermagoras Verlag, Mohorjeva založba, str. 172–182.
- Lusa, Stefano, 2012. Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države. Ljubljana: Modrijan.
- Kristan, Ivan, 2016. K 8. temeljni točki OF, V Slovenski zbornik 2016. Ob 75 – letnici ustanovitve OF slovenskega naroda. Ljubljana: Ustanova Franca Rozmana – Staneta, str. 273–281.
- Repe, Božo, 2002. Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana: Modrijan.
- Jelušič, Ljubica, 1997. Legitimnost sodobnega vojaštva. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lovšin, Andrej, 2001. Skrita vojna. Spopad varnostno – obveščevalnih služb 1990–1991. Ljubljana: Alpe avto, Mladinska knjiga.